

Інна Сергієнко
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Кухар Н. І.

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЦАРИНІ ВЖИВАННЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ
ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ В. ЛИСА)

Анотація. *Статтю присвячено формуванню мовленнєвої компетентності старшокласників засобами експресивної лексики. Проаналізовано експресиви у прозі В. Лиса, запропоновано завдання і вправи для підвищення культури мовлення школярів, розвитку умінь сприймати і продукувати усні та писемні висловлювання різних типів.*

Ключові слова: *Нова українська школа, мовленнєва компетентність, експресивна лексика, лексикологія.*

Annotation. *The article is devoted to the formation of high school students' speech competence with the help of expressive lexis. The author analyzes expressions in the prose of V. Lys, suggests tasks and exercises for improving students' speech culture, developing their ability to perceive and produce oral and written statements of various types.*

Keywords: *New Ukrainian School, linguistic competence, expressive lexis, lexicology*

Постановка проблеми. Вільне володіння українською мовою забезпечує виховання сучасного інтелектуально й духовно розвиненого покоління громадян і громадянок нашої держави. Саме через це однією з актуальних проблем методики викладання української мови у старшій школі є формування мовленнєвої компетенції здобувачів освіти.

Аналіз досліджень і праць. Особливості функціонування експресивної лексики сучасної української мови визначено у працях С. Бирик, С. Єрмоленко, Ю. Карпенка, Н. Сологуб, Л. Ставицької, В. Чабаненка. Формування мовленнєвої компетентності школярів досліджували О. Біляєв, М. Вашуленко, Д. Ізаренков, Л. Мацько, Н. Пашківська, В. Підгурська, Л. Савенкова, О. Скворцова.

Мета статті —проаналізувати специфіку формування мовленнєвої компетентності старшокласників у царині вживання експресивної лексики на матеріалі художніх текстів Володимира Лиса.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний освітній процес, відповідно до вимог Закону України «Про освіту» (2017 р.), Концепції «Нової української школи», зорієнтований на формування мовленнєвої компетенції учнів, зокрема використання ними виражальних засобів рідної мови, вміння вільно нею спілкуватися, висловлювати й обґрунтовувати власні переконання, судження [Нова українська школа, 2016, с. 5]. Зважаючи на зміни пріоритетних напрямків у сучасному освітньому процесі, одним із ключових завдань мовно-літературної освітньої галузі в старшій школі є розвиток умінь та навичок вільно спілкуватися в різних ситуаціях, формулювати та аргументувати власну думку, вести дискусію, застосовувати на практиці здобуті у процесі вивчення мови і літератури знання та навички [Державний стандарт базової і повної середньої освіти, 2021, с. 36].

У лінгводидактиці *мовленнєву компетенцію* тлумачать як мовленнєвий досвід (Є. Божович), дискурсну (дискурсивну) компетенцію (Є. Бастрикова), володіння мовою (Ю. Апресян) тощо. Також мовленнєву компетенцію кваліфікують як складову мовної особистості – «...уміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування, тобто володіння мовленнєвими вміннями та навичками» [Лопіна, 2011 с. 125].

М. Гриньова й О. Губарь, аналізуючи формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків в інклюзивному початковому середовищі основної школи (перехідному етапі НУШ), пропонують наступну дефініцію: мовленнєва компетенція – це «індивідуально-своєрідна організація сукупності ґрунтовних мовних лексичних, фонетичних, граматичних, діалогічних знань, перетворення їх на внутрішні мовленнєві утворення – уміння і навички, що дають змогу користуватися мовними засобами на практиці, пов'язаній із видами мовленнєвої діяльності» [Гриньова, Губарь, 2021 с. 41].

Експресивна лексика – особливий словниковий пласт, репрезентований повнозначними словами, семантика яких уміщує емотивно-суб'єктивну систему оцінок предметів та об'єктів мовлення. Функціональне призначення цих одиниць – характеристика неординарних, нестандартних фрагментів картин світу [Коваль, 2011, с. 470]. Експресивним словам відведено особливе місце у вивченні лексики і стилістики, адже саме на ці лексичні одиниці та їхні лексико-семантичні варіанти, належні до центрального рівня мовної системи, припадає основне навантаження вербального вираження почуттєвих

інтенцій мовця, пов'язане з суб'єктивним баченням й оцінюванням фрагментів картин світу. Зважаючи на це, вміння використовувати експресивну лексику і вербалізувати емоційні стани є важливими для формування мовленнєвої компетентності здобувачів освіти.

Перспективним джерелом для дослідження експресивів вважаємо твори Володимира Лиса – українського письменника, журналіста, Золотого письменника України-2016. У романі «Століття Якова», який став джерельною базою нашого дослідження, використано 155 експресивів, із них 65 лексем (42%) – іменники, 46 слів (30%) – прикметники, 44 слова (28%) – дієслова.

Виокремлено такі групи експресивів: лексеми, що називають певні почуття і є емоційними вже за своїм лексичним значенням (*кохання, радість, захоплення*); слова, емоційне забарвлення яких досягається шляхом використання суфіксів пестливості, зневаги (*платтячко, сестричка, словечко*); слова, які виражають позитивну чи негативну оцінку явищ і предметів дійсності або почуття й стан людини (*надійний, ніжний, добрий*); синоніми до слів, позбавлених емоційного відтінку (*трюхикати, беркицьнутися, зарюмсаний*); лайливі слова (*приблуда, повійниця, заразниця*); поетична лексика (*шляхетський, благородство, спокуса*); запозичені елементи (*ковбой, мачо*); вульгаризми (*пащека, мужлан*).

Загалом письменник послуговується широким арсеналом експресивної лексики сучасної української мови, щоб створити рельєфне емоційне тло для зображення сюжетних подій. Авторська майстерність у доборі лексичних одиниць робить роман цінним джерелом матеріалу, ~~який~~ який може бути використаний на уроках української мови.

У лінгводидактиці для систематизації знань з лексикології та розвитку мовленнєвої компетентності старшокласників рекомендують застосовувати різні види лексичних вправ, зокрема й такі, в яких інтегровано емоційно-експресивну лексику: лексичний розбір слова; словникову роботу; складання словничків; вправи на запам'ятовування слів; вправи на підбір синонімів, антонімів тощо [Костів, Сколоздра-Шепітко, 2018, с. 58].

У 10-11 класах ЗЗСО учні систематизують знання про емоційно забарвлені та нейтральні слова, тому реєстр експресивів роману «Століття Якова» доречно використати на уроках української мови та в позаурочній роботі. Наприклад, для закріплення теоретичного матеріалу можна запропонувати учням таку вправу:

Розподільний диктант. Згрупуйте слова за стильовою належністю – нейтральні й емоційно забарвлені. *Байдужий, безмежний, безсовісний, бланк, відчай, вірити, внаслідок, гідроліз, дженджуристий, діловий лист, дорогий, дослід, дутися, засоромлений, захоплення, заціпеніти, значення, контракт, кохання, край, любити, майбутній, набурмосений, нажаханий, наївний, нещасний, обережно, очікуваний, раптово, результат, рефлексі, соромитися, спектр, стратегія, страх, формула, худючий, чистий, чорнявенький, шалапутний.*

У 10 класі школярі вивчають також стилістичні функції синонімів. Учні повинні знати, що емоційно-експресивна функція синонімів характерна тільки для розмовного, художнього та публіцистичного стилів. Для удосконалення навичок пропонуємо таку вправу:

Прочитайте речення. До виділених слів доберіть стилістично нейтральні синоніми. За необхідності послуговуйтеся відповідними словниками. Поясніть стилістичну роль виділених емоційно забарвлених слів. *Котиться й котиться під черепом, от уже й зашуміла, щось зашелестіло, Господи, що ж то таке, ще справді беркицьнеться чого доброго. Блимав злим оком на пса, що голову задер і хрипко надривається. Він ішов, а разом з ним волочився спомин. Партейний секретар Іван Пахомович поліз до кишень й дістав маленьку засмальцьовану книжечку. І Пилип Гундосів пришкандибав, каже, не міг не провідати. За малою трюхикав старий дядько, а швидше дідуган – час. Кім швендяє за ним до хати. Таки гепнулася на землю.* (Володимир Лис. «Століття Якова»).

Окрім синонімів, у старшій школі розглядають також антоніми, стилістичний потенціал яких базується на контрастній характеристиці предметів, явищ, ознак. Для закріплення знань пропонуємо таку вправу на основі зібраного матеріалу:

Доберіть антоніми до запропонованих слів. За необхідності послуговуйтеся відповідними словниками.

Безсовісний, божевільний, веселий, відвага, відчай, впевнений, гордий, грубий, задоволений, злий, злість, зневага, коханий, кохання, любов, лютий, мужність, набурмосений, надійний, надія, ненависть, ніжність, печаль.

Учні старшої школи повинні вміти тлумачити лексичне значення загальноживаних слів та доцільно вживати лексеми в тексті. Для цього пропонуємо завдання, яке передбачає застосування словників:

За допомогою словників поясніть значення поданих слів та доберіть синоніми. Утворіть 5-7 речень зі словами (на вибір). Укажіть їхню стилістичну функцію. Відсахнутися, гнітити, грозитися, дженджуристий, завзятий, заціпеніти, знидіти, кохання, любов, потороччя, удатний, чужаниця.

Окрім вказаних типів лексичних вправ, для розвитку мовленнєвої компетентності варто використовувати аудіювання тексту, що містить слова різних груп, складання висловлення про значення словників у здобутті освіти з використанням застарілих слів і неологізмів, навчальне редагування, вправи з лексичним аналізом, укладання тематичних словників, написання творів із різними групами лексики чи рефератів на запропоновані теми. Оскільки мовленнєва компетентність спрямована на розуміння та продукування тексту (усного або писемного), у старших класах варто проводити багатоаспектний аналіз текстових матеріалів, які можна брати з сучасних українських творів, зокрема з романів В. Лиса [Александрова, 2019, с. 87].

Отже, формування мовленнєвої компетентності у царині вживання експресивної лексики є важливим завданням на уроках української мови. Мова номінує, виражає, описує людські емоції й почуття. Для формування мовленнєвої компетентності учнів старшої школи може бути використана проза В. Лиса, адже письменник майстерно добирає експресиви для посилення впливу на читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова В. Ф. Використання технологій комплексного аналізу тексту на уроках української мови та у позакласній роботі з учнями 8–9 класів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. Вип. 3 (326), травень. С. 84-96.
2. Гриньова М. В., Губарь О. Г. Формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків в інклюзивному начальному середовищі основної школи (перехідному етапі НУШ) : навч.-метод. посіб. Полтава, 2021. 273 с.
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. *Комп'ютер у школі і сім'ї*. 2012. №1. С. 33–38.
4. Коваль Т. Л. Експресиви як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*. Київ, 2011. С. 468–476.

5. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.

6. Лапіна В. О. Питання мовленнєвої компетентності в науковій літературі. Педагогіка вищої та середньої школи. Кривий Ріг, 2011. Вип. 33. С. 123–129.

7. Нова українська школа. Міністерство освіти і науки України. 2016, 36 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Лис В. Століття Якова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 246 с.

Леся Мериндя

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Павлушенко О. А.

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ЛАНКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. *В статті систематизовано та виокремлено фактори впливу на формування пізнавальної активності учнів середньої ланки на уроках української мови. Вказані шляхи виявлення пізнавального інтересу. Вплив лінгвістичних матеріалів на розвиток пізнавальної діяльності. Роль гри під час уроку.*

Ключові слова: *пізнавальний інтерес, мотивація, мотиви, види пізнавальної активності, види ігор.*

Annotation. *The article systematizes and singles out the influencing factors on the formation of cognitive activity of middle school students in Ukrainian language lessons. The ways of identifying cognitive interest are indicated. The influence of didactic materials on the development of cognitive activity. The role of games during the lesson.*

Keywords: *cognitive interest, motivation, motives, types of cognitive activity, types of games.*

Проблема пізнавальної активності учнів середньої ланки – одна з найактуальніших на сучасному етапі розвитку школи. У педагогічній науці сьогодні триває пошук нових ефективних шляхів удосконалення